

Отримана: 20.10.2023

Прорецензована: 04.11.2023

Прийнята до друку: 20.11.2023

email: ayun@ukr.net

DOI: 10.25264/2312-7112-2023-25-44-51

Носова Г. Наскільки Бенедикт Андерсон конструктивіст: до питання про нації як «Уявлені спільноти». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2023. № 25. С. 44–51.

УДК: 1:14:304

Ганна Носова

НАСКІЛЬКИ БЕНЕДИКТ АНДЕРСОН КОНСТРУКТИВІСТ: ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІЇ ЯК «УЯВЛЕНІ СПІЛЬНОТИ»

Конструктивістами в теоретичних розробках заведено вважати дослідників, що стоять на позиціях неприродності, штучності створення соціальних об'єктів. Бенедикт Андерсон зі своєю знаменитою працею «Уявлені спільноти» здається автоматично потрапляє до їх числа, адже сама назва вказує на штучність нації, створеність їх завдяки уяві. Однак, попри поширеність такого розуміння поняття «конструктивізму», авторка намагається децю по-іншому подивитися на «створення» нації Андерсоном.

По-перше, нації, як і інші історичні спільноти не «природні», тому що вони історичні, виникають та зникають разом з часом. А найголовніше, спільноти є продуктом людської практики, саме в цьому сенсі вони сконструйовані. Таким чином, піддаючи сумнівам конструктивізм Бенедикта Андерсона, авторка намагається з'ясувати, наскільки його дослідницька позиція ще чи вже неконструктивістська.

Авторка аналізує «конструктивістські» складові визначення нації Бенедиктом Андерсоном, як уявленої, обмеженої та суверенної спільноти, те, яким чином ріст людської популяції, населення, змушує людей об'єднуватися за допомогою уявлення, чому створюються національні мови, національні міфи та історія, яким чином вони й конструюють національні спільноти, яку роль в цьому відіграють території та держава.

Потрібно зазначити, що для Андерсона уявленими є та інші історичні спільноти, які відрізняються крім інших факторів і стилем уявлення. Нація є реальною лише тою мірою, в якій вона співвіднесена з модерною територіальною державою та, з націоналізмом, який її репрезентує. З погляду на те, що, на думку філософа, саме націоналізм породжує націю, Андерсона можна без застереження віднести до конструктивістів.

Попри уявленість та «skonструйованість» нації Андерсона мають і «природні» риси, які успадкували від попередніх спільностей, насамперед, релігії. Ідея нації успадкувала мотиви братства та служіння священним цінностям, що власне і надає людському життю трансцендентний сенс – належність до цілого. Саме через приналежність до своєї нації та лише через неї, індивід відчував себе належним до історичного буття. Зазначені священність та «розумність» властиві есенціалізму, аж ніяк не конструктивізму, націоналістичний дискурс ідеалізує націю та сакралізує державу, вважає власний народ «вибраним» народом, колективна солідарність якого досягається через жертву.

Андерсон зраджує конструктивізму, коли стверджує, що націоналізм породжує колективну солідарність особливої сили, яка закладена в самій природі національній ідентичності. Націоналізм виступає як свого роду релігія сучасного суспільства, що обіцяє людині безсмертя у вічному існуванні нації, до якої вона себе зараховує у своєму уявленні. А на думку автора статті не можна вважати конструктивістом того, хто вважає певні сутності вічними.

Ключові слова: Бенедикт Андерсон, уявлені спільноти, нації, конструктивізм, есенціалізм, примордіалізм, Ерік Гобсбаум.

Ganna Nosova

IS BENEDICT ANDERSON A CONSTRUCTIVIST: TO THE QUESTION ABOUT NATIONS AS “AS IMAGINED COMMUNITY”

Constructivists in theoretical investigations are considered as researchers who adopt positions of artificiality and unnaturalness in creating social objects. Benedict Anderson, with his famous work “Imagined Communities,” seems to automatically fall into their ranks, as the very title suggests the artificiality of nations created through imagination. However, despite the prevalence of such an understanding of the concept of “constructivism,” the author attempts to look somewhat differently at the “creation” of nations by Anderson.

Firstly, nations, as well as other historical communities are not “natural”, because they are historical, arise up and disappear together with time. And more main all, communities are the product of human practice, exactly in this sense they are constructed. Thus, calling in questions the constructivism of Benedict Anderson, an author of article tries to explain, as far as him research position yet or already not structural.

The author analyses “constructivism” component determinations of nation by Benedict Anderson, as a limited and sovereign, and imagined community, analyses how the height of human population compels people to unite by means of imagination, why national languages, national myths and history are created, how they construct national community, what are role by territories and state is in this process.

It is needed to mark that for Anderson imaginary are other historical community too that differ in except other factors by the style of imagination too. Nation is the real only as it is correlated with the modern territorial state and, with nationalism that presents her. Given that, from the philosopher's point of view, it is nationalism that gives rise to the nation, Andersen can be added to constructivism without reservation.

Anderson's nations have "natural" features inherited from previous communities, primarily religions. The idea of the nation followed the motives of brotherhood and service to sacred values, which gives human life a transcendent meaning – belonging to unity. Because of belonging to the nation and only through it, a person felt the belonging of historical existence. Nationalist discourse idealizes the nation and sanctifies the state, its people are considered as the chosen people.

Anderson betrays constructivism when he claims that nationalism gives rise to collective solidarity of a special force, which is embedded in the very nature of national identity. Nationalism acts as a kind of religion of modern society, which promises a person immortality in the eternal existence of the nation to which he considers himself in his imagination. And in the opinion of the author of the article, one cannot be considered a constructivist who considers certain entities to be eternal.

Keywords: *Benedict Anderson, imagined communities, nations, constructivism, essentialism, primordialism, Eric Hobsbawm.*

Конструктивістський напрямок в соціальних теоріях та в теоретичних дискурсах з'являється пізніше ніж примордіалістський, але раніше, ніж заведено вважати. Ще у кінці XIX століття французький історик Ернест Ренан заявив, що нація – це щоденний плебісцит, а кожна людина, що вважає себе належною до тієї або іншої нації, щодня приймає для себе особисто рішення до неї належати [10]. Ні спільна мова, ні загальна територія, ні нібито загальна кров не суть реальні підстави для приналежності. Точніше, вони можуть стати підставами, але в якості предмета віри, тобто в якості ідей, які заднім числом обґрунтовують вже прийняте рішення.

Висловлена Ренаном ідея набула популярності в соціальних і гуманітарних науках тільки до 80-х років XX століття, коли в 1983 році абсолютно незалежно один від одного чотири історики випустили книги, що задали орієнтир для подальших досліджень націоналізму. Цими книгами були «Нації і націоналізм» історика Ернеста Геллнера, [9] збірка статей під редакцією істориків Еріка Гобсбаума і Теренса Рейнджера «Винахід традиції» [6] та книга Бенедикта Андерсона «Уявлені спільноти» [8].

Загальними для цих робіт були думка, що нація, почуття національної приналежності, патріотизм є не природними явищами, а конструктами, що виникають в результаті комунікації та соціальної взаємодії.

Як відомо, сам термін «соціальне конструювання» з'явився завдяки спільній роботі Пітера Бергера і Томаса Лукмана з відповідною назвою «Соціальне конструювання реальності» (з підзаголовком «Трактат по соціології знання» – «A Treatise in the Sociology of Knowledge») в 1966 році. Цей трактат був спробою пояснення «об'єктивності» або «реальності» соціальних установлень («social institutions»); тобто спробою прояснити їх стабільність і «незалежність» від нашого бажання.

Бергер і Лукман намагалися показати, яким чином встановлення, що виникли як результат випадкових інтеракцій людей і що постають в цілком визначеному сенсі «сконструйованими», в якийсь момент стають обов'язковими чи примусовими для усіх членів спільноти, тобто об'єктивними, таким чином знімаючи суперечність між конструктивізмом та реалізмом.

Найпочесніше місце конструктивізм зайняв в теорії пізнання. Міцні позиції конструктивізму в історичному дискурсі, де протиставляється емпіричному описові інтелектуальна конструкція, відображенню – культурне приписування, реалізму – власне конструктивізм.

В загальному сенсі під «конструктивізмом» розуміють дослідницьку орієнтацію, прибічників якої об'єднує неприйняття есенціалізму в соціальних науках. Найчастіше, під конструктивізмом розуміють деяку неприродність, створеність, а звідси навіть хибність, певну маніпулятивність предметів.

Попри поширеність та ніби-то «зрозумілість» поняття «конструктивізму», існує певне застереження в його тлумаченні, яке має відношення і до досліджень націоналізму. «Конструктивісти» – це не ті, що вважають нації чи етноси «створеними», чи ще гірше «вигаданими» спільнотами, як дехто думає.

Конструктивісти вважають, що етноси і нації є історичними спільнотами, а значить сутностями, які виникають та зникають разом з часом. Найголовніше, виникнення конструктивізму відображає інший феномен – те, що теоретична думка в підставі соціального бачить життєві практики індивідів, що соціальні явища розуміються не як даності, а як результати людської практики. Речі мають історію

і створені людиною, і саме в цьому сенсі вони сконструйовані. «Конструкт» та «конструювання», поняття, від яких походить термін конструктивізм не повинно вводити нас в оману. Конструювання соціальної реальності – це її становлення в ході діяльності людей і їх взаємодії, це соціально-історичний та культурний продукт людських практик.

Розглянемо, наскільки конструктивістські твердження поділяє Бенедикт Андерсон, наскільки його «уявлені спільноти» сконструйовані, а в якій мірі – есенціалістські.

Визначення нації Б. Андерсоном

Нація стає основним предметом досліджень філософа, тому що ідея нації в Новий час відіграє таку саму роль, яку в Середні віки відігравала християнська віра. Нація, за Б. Андерсоном, є «уявленою спільнотою – при тому як уявленою, так і генетично обмеженою та суверенною» [8, с. 22]. Нація є «уявленою» тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшість зі своїх співвітчизників, не зможуть зустрітися і навіть не чутимуть нічого один про одного, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності спільності». Нації уявляються обмеженими, оскільки «навіть найбільша з них, налічуючи сотні мільйонів, має свої межі, нехай навіть і еластичні, поза якими знаходяться інші нації». Нація є суверенною, «адже всупереч фактичній нерівності та експлуатації, які там панують», вони «завжди сприймається як глибоке й солідарне братерство» [8, с. 24-25].

Важливо зазначити, що для Б. Андерсона уявленою спільністю є будь-яка спільність, яка є більшою за спільність з емпірично фіксованими межами. Всі спільності, крім сім'ї, малої групи чи сільської общини конструюються, уявляються спільностями.

Попри те, що нації, на думку Андерсона, є спільнотами, члени яких не можуть комунікувати один з одним тут і тепер, не зможуть пережити досвід безпосередньої комунікації, вони завжди мислять один одного як «своїх». І ці «свої» існують не лише у синхронній, але і в діахронічній перспективі. Люди уявляють своїм колективом, що існував в далекому минулому, а себе нащадками певної спадщини. І така уявленість є напрочуд реальною та об'єктивною.

Завдяки уявному індивідуальний досвід проектується на інших, поширюється на невизначену сукупність людей, яким приписуються аналогічні форми знання та інституційної поведінки.

З точки зору Б. Андерсона, поява націоналізму в Європі була прямо пов'язана з ерозією таких «культурних систем», як релігійна спільнота і династична держава, з «фундаментальними змінами у способах усвідомлення світу, які, перш за все, й зробили можливим «вигадання» нації» [8, с. 40].

І з усім тим, руйнація попередніх систем не вела автоматично до утворення націй і національних держав. Цьому сприяли, на думку філософа, три культурні концепції, які й лежать в підставі нації. По-перше, це ідея священної мови, тексту, який дає доступ до істини, завдяки цьому власне і виникла можливість існування трансконтинентальні спільності світових релігій, ідея темпоральної неперервності суверенітету та концепція часу, в якому космологія та антропологія нероздільні.

Що ж змінилося у сприйнятті світу, його усвідомленні та чому? Модерне розуміння часу як гомогенної нескінченної тривалості збіглося із секуляризацією та поступовим занепадом християнського світосприйняття, що багато в чому уможливило появу націй. Модерне сприйняття часу Андерсон порівнює з есхатологічним християнським часом європейського Середньовіччя. Розуміння невідворотності кінця світу «ущільнювало» час до практично одночасності минулого та майбутнього у скороминущому сучасному, час уявлявся не лише як руху від минулого до кінця світу чи пришествя Христа, а й як одночасність. Це означало, що конкретний момент пов'язувався не лише з минулим та майбутнім, а й з тим самим моментом в іншому вимірі. Вже можна було уявити, що відбувається водночас з іншими людьми, яких ми не можемо бачити візуально, можна було уявити, які події відбуваються там, де нас немає.

Принциповим новим стало усвідомлення простору як гомогенної історичної тривалості, а часу як соціального, як такого, в якому співіснують спільноти. Космологія тепер – це однорідний та пустий календарний час, що артикулює хід людського життя, індивіди та групи включені в поступальний хід Історії.

Криза латини, книгодрукування та поява національних мов

Причиною розпаду християнської культурної спільноти Б. Андерсон вважає і кризу латини – священної мови, яка до XVI століття об'єднувала інтелектуальні еліти Європи. Кризу латини Андерсон пов'язує з розвитком капіталізму та особливо, з появою «друкарського капіталізму». Саме поява

книго-, газето- друкування сформувало поле комунікації для уявлення спільноти спільністю. «Книгодрукування, ця одна з найперших форм капіталістичного підприємництва, відчуло властивий капіталізму взагалі невгамовний пошук нових ринків» [8, с. 58], пошук нових продуктів – книг та споживачів – самих читачів.

Завдяки цьому почуття спільності формувалося не міжособистісними контактами лице до лица і не як об'єднання підлеглих королівській, царській особі, а в результаті досвіду читання певного кола газет, памфлетів, книг.

Розвиток «друку-як-товару» став «ключем до зародження зовсім нових уявлень про одночасність», заклав підґрунтя для формування образу «секулярної, історично захронометрованої уявної спільноти» [8, с. 55] Розуміння часу як одночасності не могло утворитись без газет. Регулярність газети створило уявлення про те, що багато людей одночасно здійснюють одну і ту ж дію – читають надруковані на їх сторінках матеріали. Церемонія ознайомлення зі змістом газети, яку здійснював кожен читач «у мовчазній приватності», має «парадоксальну значущість»: «кожен, хто до неї причетний, прекрасно знає, що церемонія, яку він виконує дублюється одночасно тисячами (чи мільйонами) інших людей» [8, с. 53].

Книгодрукування привело до кризи латини. Велике виробництво, яким стало книгодрукування в XVI-XVII століттях, вже не могло обмежитися латиною, на яку був маленький попит, ставка була зроблена на випуск дешевих видань на національних мовах.

Латинська мова через свою складність та елітарність була занадто нечисленний для апетитів капіталізму, і коли «елітарний латиномовний ринок» був насичений, книговидавці для розширення ринку почали видавати книги на тих мовах, на яких говорила більшість населення Європи. У такий спосіб утворювалися національні мови. Це були мови простіші за універсальну латинь, так би мовити, нижчого рівня та вищого за локальні діалекти рівня. Саме цей культурний артефакт обумовив появу потрібних міфів національної свідомості: про історичне походження нації, про єдність багатовікової національної культурної традиції та інш. Почали розвиватися та стандартизуватися, поширюватися національні, уніфіковані системи знань в певних політичних кордонах.

Капіталістичне друкарство не лише сформувало національні мови, але й зробило їх стабільними, надало їм статус вічності, тому, що «друкована книга мала незмінний вигляд і здатність до практично безконечного відтворювання в часі й у просторі» [8, с. 65-66]. У такий спосіб створювалось потрібне незмінюване минуле, утворювались «обличчя предків», уявлення про власне походження, про коріння тощо – все те, що займає таке важливе місце в розумінні нації.

Видання книг, а потім і газет сприяло формуванню потрібної для уявлення спільнотою самої себе, для людей розділених, розрізнених часом та простором спільної сфери спілкування та взаєморозуміння. Національні мови «створили єдиний простір взаємообміну й комунікації, нижчий від латини, але вищий за розмовні діалекти. Результатом цього стало усвідомлення людьми, які до цього часу «важко, або й цілком» не розуміли «один одного під час розмов, отримали змогу порозумітися через друк і папір» [8, с. 65-66].

Поширення книгодрукування рішуче змінило ситуацію в європейських країнах. Покликаючись на дослідження Люсьєна Февра та Анрі-Жана Мартена, Б. Андерсон наводить такі цифри: до 1500 року у світі було надруковано 20 мільйонів книг, а до 1600 року – вже близько 200 мільйонів. «Друкований капіталізм» надав можливість спочатку в Західній Європі, а потім і в інших місцях, людям розуміти та уявляти себе по іншому. [8, р. 17-40].

Завдяки книгодрукуванню почуття національної спільності формувалося не міжособистісними контактами лице до лица і не усвідомленням об'єднанням, підпорядкованим королівській, царській особі, а досвідом читання певного кола газет, памфлетів, книг.

Отже, нація, на думку Андерсона в нових умовах модерну зв'язувала в одне ціле простір, час та людську солідарність, створювало об'єднане уявлення, культурно цілісні уявні спільноти, які ще й до того мають ціннісний характер

Чим відрізняється нація від інших уявних спільнот?

Учасники будь-якої спільності утримують у своїй свідомості ментальний (розумовий) образ своєї подібності, схожості з іншими членами спільності. Водночас специфіка нації у тому, що вона протиставляє себе іншим спільностям, розмежовується з ними та прагне до автономії. А підставою автономії є суверенна держава, нація-держава.

Що таке нація-державна? Це інституційна форма, що являє собою асоціацію специфічної територіальної держави та специфічної спільності людей. Потрібно зазначити, що територіальність до модерну також була, наприклад в європейських монархіях XVI-XVII ст. Новизна модерної територіальності полягає у чіткій фіксації територіальних кордонів, які визначають область монопольного здійснення державної влади, що санкціонується законом. Адміністративна влада здійснюється прямо, а не через системи місцевих правителів або автономних корпорацій. Держава управляє територіально визначеним народом та діє як вища «загальнонаціональна» влада на даній території. Тобто, модерна держава – це влада на певній території.

Для нації-держави, загальнонаціональної влади потрібні універсальні критерії нації. Однак чисельні спроби сформувані універсальні об'єктивні критерії нації, необхідні для загальнонаціональної влади, завершилися поразкою. Спільність території, економічного життя, етнічної належності, спільність історичного розвитку, спільність культури не визначають націю. Багато інших спільностей, які підходять під ці критерії не є націями, з іншої сторони – є нації, які не відповідають цим критеріям, однак усе ж є націями.

Тому Андерсон і пропонує саме таке визначення нації: нація є уявною суверенною, обмеженою спільнотою. Вона суверенна та обмежена, тому що будь-яка нація має кордони з іншою нацією, тому що жодна нація не уявляє себе всім людством, а саме цією, а не іншою нацією.

Від інших, також уявних спільностей епохи модерну, нація відрізняється стилем уявлення. І цей стиль уявлення полягає у тому, що нація є такою уявною спільністю, яка є реальною лише тією мірою, в якій вона, по-перше, співвіднесена з модерною територіальною державою, по-друге, з націоналізмом, який її репрезентує.

Тобто націоналізм, ідеологія, уявне породжує націю. Про це стверджує й Е. Гобсбаум, коли зазначає, що націоналізм породжує націю, а не навпаки [7].

Яким чином націоналізм утворює нації? Механізм цей можна зрозуміти на прикладі феномену «магії політичного представництва», який описав П. Бурдьє. В чому полягає ця магія представництва, згідно з П. Бурдьє? Люди утворюють лише «можливі класи», «класи на папері», а реальними соціальними суб'єктами вони стають лише завдяки появі активістів, які заявляють себе представниками інтересів цього класу. Таким же чином, фокусуючи та персоніфікуючи в собі розсіяну соціальну енергію, активісти створюють і національний суб'єкт. Незважаючи на свій характер ніби-то «соціальної вигадки», такий суб'єкт виявляється реальною силою соціальної дії. При цьому представництво загального інтересу автоматично наділяє цих персон екстраординарною чеснотою. Цей феномен Бурдьє називав «політичним фетишизмом» [3].

Згадані персоналі є представниками спільності, тому що говорять про її цінності, що забезпечує для них алібі на представництво цієї спільності та легітимізує їх дії. Таким чином, націоналізм виконує подвійну дію: він і репрезентує, і створює націю як соціальну реальність.

Форми націоналізму

Якщо брати до уваги згадану вище подвійну функцію, історичну еволюцію феномена нації можна прослідкувати через реконструкцію розвитку націоналізму в загальному плані, що власне і робить Бенедикт Андерсон.

Історично першою формою націоналізму по суті був політичний націоналізм. У концепції Б. Андерсона – це «креольський» націоналізм, який набув поширення в Латинській Америці XVIII – початку XIX ст. Носіями цього націоналізму були місцеві політичні еліти, які, з однієї сторони, відрізнялися від аборигенного населення в культурному та етнічному відношенні, з іншої сторони, страждали, тому що метрополії їх не визнавали.

Першочергове значення терміну «нація» було політичним, в епоху революцій (французької, американської) під нацією розумілося спільність громадян, колективний суверенітет яким створила держава. Нація репрезентувала загальний інтерес всього населення на противагу приватним інтересам, загальне благо на противагу привілеям. Етнічна складова не мала істотного значення, а спільність мови була релевантною в прагматичному плані.

Чому цей націоналізм можна назвати політичним? Така можливість існує з огляду на те, що межі націй держав, які з'явилися після перемоги місцевих еліт збігалися з адміністративними межами провінцій, усталених колоніальною владою Іспанії та інших європейських держав. Іншими словами, місцеві панівні класи скористалися вже чинними організаційно-інституційними ресурсами та не

створювали нові. Головне завдання влади полягало у тому, щоб легітимізувати кордони між провінціями колоній в якості національних кордонів. Цікаво, що місцева еліта, незважаючи на культурну та мовну близькість з європейцями, робила ставку на зближення з нижчими класами своєї країни.

Другий тип націоналізму Б. Андерсон називає «лінгвістичним». Він характерний для країн Центральної та Східної Європи, де національне становлення відбувалося не від держави до нації, політичної єдності до єдності мови та культури, а, навпаки, від нації – до держави, тобто, від культурної (насамперед, від мовної) спільності до політичної єдності. Якщо у Західній Європі утворення націй відбувалося поступово і в багатьох аспектах стихійно, то у цих регіонах нація є свідомим проектом. В основі цього типу націоналізму лежить переконання у тому, що сутність нації пов'язана із унікальністю її мови. Іншими словами, ми маємо тут переконання, що коли існує деяке мовна спільність, повинне існувати політичне утворення, яке забезпечує розвиток цієї спільності.

Саме зіткнення капіталізму й друкарської технології заклало підґрунтя для формування «нової форми уявленої спільноти», яка своїми «базовими структурами підготувала місце для сучасної нації» [8, с. 67]. Утворені друкарським капіталізмом мови породили спільноти, чії межі виявилися, по-перше, обмежені розселенням конкретних лінгвістичних груп, а, по-друге, нічого не мали спільного з політичними кордонами династичних держав.

У зв'язку з цим і відбулася своєрідна територіалізація спільнот, яка посилювала розпад династичних держав. У Європі поступово стали розповсюджуватися переконання в тому, що мови є «...особистісною власністю специфічних груп – тих, хто ними щоденно розмовляє і читає на них – і що цим групам, уявленим як спільноти, належить автономне місце в товаристві рівних» [8, с. 110].

Націоналістичним рухам у випадку «лінгвістичного» націоналізму передувала інтенсивна робота з кодифікації, а значить і конструювання мов. Ці мови існували головним чином в усній формі, тобто у формі багатьох діалектів. Завдяки друкованим засобам розроблені правила, словники мов, і каталогізовані усні традиції набули широкого поширення. В результаті те, що існувало у вигляді розрізнених, рухливих феноменів, отримує форму сталої цілості – національної культури, яка у певному сенсі була «створена» націоналістами. Продукти діяльності націоналістів стали ефективними інструментами у боротьбі проти панування великих мов імперій.

Як зазначає Андерсон, результати протистояння місцевих та імперських мов були різні. Наприклад, Парижу вдалося опустити нефранцузькі мови до рівня діалектів, Лондону елімінувати гельську мову як мову спілкування, каталонській мові довелося поступитися Мадриду.

Філософ наводить приклад азійського аналога «лінгвістичного» націоналізму – це бенгальський. Він виник як реакція на репресивну політику офіційного Пакистану стосовно мови Бенгалії та привів до утворення держави Бангладеш.

Загалом, хочемо зазначити, що лінгвістичний націоналізм виник на початку XIX століття у династичних імперіях Європи, які почали розпадатися. «Лінгвістичним» його називають тому, що базувався на уявленні про те, що «кожна справжня нація володіє своєю специфічною мовою та літературною культурою, за допомогою яких спілкувався історичний дух народу. В цей період були створені відсутні раніше для більшості мов словники, зібрані та надруковані казки, легенди, прислів'я та інші форми усного фольклору, почалося розповсюдження писемності. Іншими словами, мова стала сприйматися як невід'ємна частина національних традицій, що було «використано для боротьби з панівними... мовами династичних імперій – османським, верхньонімецьким, паризьким французьким, королівським англійським і московським російським. В ряді випадків така боротьба мала успіх, а в інших випадках – ні, але завжди її результат визначала політика.

Офіційний націоналізм – це ще один тип націоналізму, який виділяє Андерсон. Його поява обумовлена тим, що «фундаментальна» легітимність більшості династичних імперій «була зовсім не зв'язана з національністю» та з «природністю» мови. Політизація мови потрібна була для самоідентифікації монархів, яка вже стає основою їх національної ідентифікації. Династії змушені вибирати одну з мов як не просто «універсально імперську», а як «національно-державну».

Б. Андерсон вказує, що нові ідентифікації монархів, з одного боку «підтримували легітимність, якій, в добу капіталізму, скептицизму й науки, було все важче безперечно спиратися лише на удавану сакральність та древність». З іншого боку, «вони створювали нові загрози» – тепер вони виявились «одними з багатьох їм подібних», які мали такі ж самі обов'язки, як і інші члени суспільства. Це зробило можливим ставитись до представників панівних династій не тільки як до символів нації, але, в деяких випадках, як до її зрадників, що було майже неможливим в період розквіту династичних

держав [8, с. 112]. Таким чином, «натуралізація» династій Європи привела до утворення «офіційних націоналізмів», які становили собою суміщення нового типу легітимності з монархічною владою. З точки зору Б. Андерсона, найяскравішим прикладом цього процесу є Російська імперія, «в якій царі правили сотнями етнічних груп та багатьма релігійними громадами, а у своєму власному колі говорили французькою, що було ознакою цивілізованої відмінності від підданих» [8].

«Офіційний» націоналізм – це націоналізм імперської держави, яка намагається перетворити багатонаціональне населення імперії в єдину націю. Класичні приклади «офіційного» націоналізму, які наводить Андерсон – це Росія, Туреччина, Австро-Угорщина. Його переважна форма – насильницька асиміляція іногородців.

У даному типі націоналізму особливу роль відіграє «національне будівництво», виробництво культурних відмінностей як від «материнської» країни, так і від сусідів. Важливу роль в національному будівництві відіграє історичний нарратив – можливість побудувати на підставі власної історії свій національний міф.

Нація є інституційною формою, що являє собою асоціацію специфічної територіальної держави та специфічної спільності людей. Територіальність до модерну також була, наприклад в європейських монархіях XVI-XVII ст. В чому новизна модерної територіальності? У чіткій фіксації територіальних кордонів, що визначали область монопольного здійснення державної влади, що санкціонувалося законом. Адміністративна влада здійснюється безпосередньо, а не через системи місцевих правителів або автономних корпорацій. Держава управляє територіально визначеним народом та діє як вища «загальнонаціональна» влада на даній території.

Саме це вирізняє націю від інших уявних спільнот — те, що, не залежно від типів націоналізму, нація як модерна уявна спільність нерозривно пов'язана з державою.

Вихід націоналізму за межі території, втрата основоположного принципу націй та націоналізму – прив'язки до території, дозволяє робити припущення про трансформацію нації як основного «уявного співтовариства» в інші уявні спільноти.

В чому Андерсон – не конструктивіст?

Попри уявність та «сконструйованість» нації в Андерсона, вона має ряд «природних» рис, які успадкувала, перейняла від попередніх спільностей та особливо релігії.

Ідея нації успадкувати мотиви братства, так само як і братство вона служить священним цінностям. Також подібно до братства нація стверджує законність та безперервність законного політичного, констатує включеність індивіда в динаміку цілого, що власне і надає його життю трансцендентний сенс – належність до цілого. Саме через приналежність до своєї нації та лише через неї, індивід відчував себе належним до історичного буття.

Історія в націоналістичному дискурсі зайняла місце Бога та перейняла функції останнього. Історичному процесу приписується цілеспрямованість та розумність, її прогресивний напрямок визначений наперед. В ролі суб'єкта прогресивного історичного процесу виступає нація, найрозумніший спосіб дії індивіда – не відстати від прогресу і бути частиною нації.

Попри свою уявність нація ще багато в чому нагадує монархію. Від неї нація перейняла священність та «розумність», ознаки властиві есенціалістському погляду на світ. Члени нації переживають спорідненість подібну «рідству» та почуття подібні релігійним. Як стверджує американський дослідник націоналізму Карлтон Хайес [4], націоналістичний дискурс подібний до релігійного, тому що ідеалізує націю та сакралізує державу, власний народ сприймається як «вибраний» народ, колективна солідарність якого досягається через жертву. Як зазначає З. Бауман: «Нація, яка перестає вимагати жертв зі своїх представників, стане даремною в її якості засобу досягнення безсмертя» [2].

В чому Андерсон точно не конструктивіст, так це в ідеї, що націоналізм породжує, створює колективну солідарність особливої сили, дієвості, інтенсивності. За націю проливають кров та віддають життя.

Б. Андерсон не ставить питання, чим обумовлена та специфічна інтенсивність, яка супроводжує національну ідентичність. Він виходить з того, що така інтенсивність закладена в самій природі цієї ідентичності, тоді як ідеологічній, професійній, іншій ідентичності вона не властива. Тим самим Б. Андерсон зраджує конструктивізму і переходить, по суті, на сторону есенціалізму. Він гіпостазує національну ідентичність, відволікається від ситуативного характеру індивідуальних і колективних

ідентифікацій, так само як і від їх історичності, власне відриває національну ідентичність від умов її появи та конкретних форм переживання.

Націоналізм виступає як свого роду релігія сучасного суспільства, що обіцяє людині безсмертя у вічному існуванні нації, до якої вона себе зараховує у своєму уявленні. «Уявні спільноти» – це не просто великі групи людей, пов'язаних уніфікованою уявою. Андерсон зближує їх з «моральними спільнотами», скріпленими уніфікованими віруваннями та звичаями.

Мова є, на думку Андерсона, тим способом уяви, що опосередковує єднання нації, з'єднує минуле і сьогодення в одночасності. Мова надає «природності» нації, підкреслює її фатальність, мимовільність і нескінченність. Коли з'явилася мова? Відповідь на це питання не передбачається риторикою націоналізму, природність мови як би обґрунтовує правомірність забуття витоків нації.

Нації, на переконання філософа, переробляють досвід священного, властивий світовим релігіям та надають йому світської та територіальної форми. «Священний» параметр нації полягає у пристрасному бажанні безсмертя, що переходить в прагнення бути членом в непорушному колективі. На думку Андерсона, священне – це постійна антропологічна величина організованого громадського життя, і сучасний світ в цьому плані не є виключенням.

Новизна священного полягає лише в тому, що національна форма, яку священне набуває, має світський характер. Так, наприклад, священне і світське перетинається у вищому символічному артефакті нації-держави, яким є могила Невідомому солдату. Це дивне мирське божество – об'єкт духовного відгону общинного культу предків. У цих могилах немає реального родича. У них або ніхто не похований, або ніхто не знає, хто в них похований, проте в усіх країнах у цих могилах відбуваються публічні церемонії та ритуали.

Саме тому, що поняття нації в Андерсона тісно пов'язане з релігією, його не можна назвати класичним конструктивістом, як, наприклад, Еріка Гобсбаума, який визначає основну роль істориків та створеної історії для націотворення таким чином: «Історики для націоналізму – це те ж саме, що сіяльники маку в Пакистані для споживачів героїну: ми забезпечуємо ринок найважливішою сировиною. Нації без минулого – це свого роду суперечність в термінах. Минуле – це і є те, що створює націю; саме минуле нації виправдовує її в очах інших, а історики – це люди, які “роблять” це минуле» [5]. Не можна вважати конструктивістом того, хто розглядає певні сутності вічними. А будь-яка універсальна релігія містить культ вічного буття. Нація заклопотана проблемою смерті та безсмертя, вона уявляє себе безсмертною спільністю.

Література:

1. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1983.
2. Bauman Z. *The individualized society*. Cambridge: Polity Press, 2003. 259 p.
3. Bourdieu Pierre. *Les structures sociales de l'économie Le Seuil*. Paris, 2000. 289 p.
4. Carliton J. H, Hayes. *Nationalism: A Religion*. New York: The Macmillan Company, 1960. 187 p.
5. Hobsbawm E. J. Ethnicity and nationalism in Europe today. In: *Mapping the nation*. London: Verso, 1996. P. 255–266.
6. Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds). *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983. 320 p.
7. Hobsbawm E. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, 1992. 206 p.
8. Андерсон Б. *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Пер. з англ.
9. Морозова. Київ: Критика, 2001. 272 с.
10. Гелнер Е. *Нації та націоналізм; Націоналізм*. Пер. з англ. Київ: Таксон, 2003. 300 с.
11. Ренан Ернест. Що таке нація? *Націоналізм. Антологія*. Київ: Смолоскип, 2000. С. 107–120.